9

'kkL=h; uR;e

शास्त्रीयः नृत्यः परंपरागतरूपेण प्रेमं, भक्तिः समर्पणः इत्यादयस्य अभिव्यक्तिः अस्ति। अयं संकेतेश्यः शारीरिकक्रियाकलापेभ्यः क्रियतें संगीतं शारिदकरचना च अस्मिन् समहितास्ति। अयं एक प्रकारस्य अभिव्यक्ति र्नाटकः अस्ति। अयं नृत्यकला धर्मेण अपि आत्मीयति। भारतीयशास्त्रीयनृत्यानां मूलं भरतमुनिना लिखितप्राचीनकालीनग्रन्थः नांट्यशास्त्रमे् वर्ततें।

भारतीयशास्त्रीयनृत्यानां प्रमुखविशेषता वर्तते– अभिव्यक्तिर्भावरसः संकेतः हाव–भावः अभिनयकल मूलकदमः तिष्ठस्यासनं च। अयं नृत्यः अधिकरूपेण धार्मिकाधारः मूल्येश्यः आध्यात्मिकतेश्यः योगयति। भरतनाट्यम् कथकः ओडिसी मोहिनी अट्टमम् च केचिदन्य नृत्यान् भारतीयशास्त्रीयनृत्यः ज्ञायतिं शास्त्रीयनृत्यानां केचिद् विशेषतास्ति – हस्तमुद्रा पादाश्याम् यापः आसनं च यत् संगीतार्थं क्रियते। प्रस्तुतपाठे भवन्तः ऐश्यः नृत्येश्यः विषये ज्ञायन्तः।

mÌs';kfu

प्रस्तुतपाठः पठनोपरान्तं भवन्तः

- शास्त्रीयनृत्यान् परिभाषयति
- भारतस्य विभिक्षराज्यानां शास्त्रीयनृत्यानां परिचयन्तु च
- ननानृत्यानां मूलाधारानां संक्षिप्त व्याख्या अपि कतुम् शक्यन्ते।

9-1 'kkL=h; uR;%

शास्त्रीयशब्दः संस्कृतस्य 'शास्त्र' पदेन आगच्छति अस्यः अर्थः अस्ति पुराशास्त्रेषु आधारितांः कलानां च तान् प्रदर्शनम् ˙ शास्त्रीयनृत्यः मुख्यरूपेण कथा वा अन्य केचिद् संगीतेन सम्बद्धः नृत्यः अस्ति। क्रियाकलापीडयं भावभंगिमा च संकेतानां च आसनस्य सम्यक् स्थितौ बलं प्रदत्तयति। अयं शान्तिः च सौहार्द्रतायाः अपि अभिव्यक्तिः करोति। अयं भक्तिसौर्हाद्रतायाः अपि अभिव्यतिः करोति। अयं भक्तिर्नियमिताश्या सार्थं बलवानं सक्रियः च देहस्य या चयति। शास्त्रीयनृत्यनवरसान् अर्थात् नवभावान् संवेगान् च अभिव्यक्तयति। यत् निम्नवत्–

1. श्रृग्ङारं अर्थात् प्रेमं सुखं आनन्दं च परिभाषयति।
2. हास्यार्थ हास्य व्यग्य च अस्ति।
3. करूणा – दुःखस्य परिचायकः अस्ति।
4. रौद्र–क्रोधं क्रोधस्य अभिव्यक्ति।
5. वीर्यं–शक्ति साहसं न प्रदर्शयति।
6. भयानकात् अर्थं भयं चिन्ता चिन्तं वर्तते।
7. वीभत्सः धृणा वर्तते।
8. अद्भुत – अयरजं जिज्ञासां प्रदर्शयति ।
9. शान्त–शान्तिं शान्तं च प्रदर्शयति।

9-2 ukuk'kkL=h;uR;%

संगीतनाटकाकादमी संस्कृतमन्त्रालयः निम्ननृत्यान् भारतस्य नानाप्रदेशानां नृत्यरूपेण मान्यता दन्तवान।

शास्त्रीयनृत्यः

1. तमिलनाडुतः भरतनाट्यम्
2. उत्तरप्रेशतः कथकः
3. केरलतः कथकली
4. आन्ध्रप्रदेशतः कुचिपुडिः
5. ओडिसातः ओडिसी
6. असमतः सतारिपा
7. मणिपूरतः मणिपुरी
8. केरलतः मोहिनी अट्टम्

1- HkjrukVîe

भ्अस्मिन् नृत्ये देहं उपरिस्थास्यते । तदैव पादे 6 थिलना इत्यस्य अर्थमस्ति नृत्यस्य समाप्तिः यत्र गीतक्रीयाकलापेन च भवति। 7 श्लोकम् मग्ङगलम् वा

चित्रम् 9.1 : भरतनाट्यम्

नृत्यस्य अन्तिमक्रमः भवति यत् अधिकांशतः श्लोकरूपेण भवति। भरतनाट्ये नृत्यः रेशमी शाटिकां धारयित्वा क्रियते। वेषभूषा स्वर्णमय कार्यं कृत्वा रचयति। शाटिकां लपटानि इत्यैवं सन्धिः करोति यत् अयं एकं विशेषद्रव्यारेण खुलति। विशेषतः अयं अराई मंडी मुसो च परिदृश्यते। प्रसाधनं च आभूषणं अपि विशेष भवति।

2- dFkd%

'कथक' संस्कृतरूप पदं कथायाः उद्भूतयति। कथके एकं कथा वितुम् नृत्यस्य प्रयोगं क्रियते। अयं अभित्यक्त्याः क्रियाकलपात् च कथा श्रावयति। अयं एकप्रकारस्व सूफी नृत्यः वर्ततें अयं नृत्यः 'धराना' शैल्याः क्रियतें केचित् प्रमुख 'घराना' शैली वर्तते। लखनऊ घराना बनारसः घरान पुटः घराना च। प्रतिघरासनायाः स्वशैली कथानिर्माणं दाघयन्त्रं च वर्तते अत्रपादाश्यां विशेषकार्य क्रियतें धुँधरू चक्करश्च नृतयोऽय प्रमुख विशेषताः वर्तन्ते।

चित्रम् 9.2 : कथकः

केचित् प्रमुखकथक नृत्याः कथागीतानि व वर्तन्ते –

- 'तालप्रयतालं' यस्मिन् षोडषकरतलध्वनिः झापतालः थास्मेन षड्करतजलध्वनिः वर्तते च अन्यः
- आमदः
- टुकडा
- तोडा
- परणः
- भ्रमणं (गात्राय चहुं भ्रमणं च)

कथकनृत्यस्य वेशभूषा अनारकली दीर्धस्यूतेन सह भवति। उत्तरीयप्रयोगं कटिप्रदेशे बन्धितुम् क्रियते। हस्तमीवायां सज्जाकार्यं क्रियते। आभूषणानां इव अयं प्रतीयते । नृत्योंडचं कश्चित् हिन्दुमन्दिरा वा कलाशेलिभिः विकासितं क्रियते। अस्यः प्रमुखविशेषतां वर्तते–

अधिप्रसाधनं मुखे मुखवरणं विशेषवेशभूषा च। अयं नृत्यः अधिकांशतः पुरूषः करोतिं अधतन काचित् स्त्रीणाः अपि नृत्योऽयं करोति।

3- dFkdyh

अस्मिन् नृत्ये भारतीय युद्धकला– दक्षिणभारतस्य क्रीडा शारीरिकगीताद्रधिनाः च सम्मिलितं भवतिं नृत्योऽयं पौराणिककथा आध्यतमिकता हिन्दुग्रन्धाः पुराणेषु अधिकृतकथानां अभिनयः मञ्चनं वर्ततें उदाहरणाय – कृष्णदृमः एक नाट्कय नृत्यअस्ति। अयं प्रातत: सध्यापर्यन्तं नानान्तरालेषु चलति। कश्चित् दिवसपर्यन्तं अभी चलितुम् शक्यते। आधुनिककथककार्यक्रम लधुः भवतिं अस्याः कार्यक्रमाः

प्रग्ङणे क्रियते यथा–मन्दिरस्य बाघ प्राग्ङणे करोति। अस्यः विशेषचलचित्रगृहं कुट्टमपालन उच्यते। अयं स्थान मन्दिरस्य अन्तः भवति यस्यः प्रयोग कथकलीप्रदर्शने क्रियते।

आस्मन् नृत्ये प्रसाधनं अतिमहत्त्वपूर्वं अस्ति च दीधकालपर्यन्त क्रियते। अस्मिन्नृत्ये सप्तप्रकारस्य प्रसान्धस्य प्रयुज्यते। अस्मिन् प्रम्वुख वर्तते–पच्छ प्रजुदुपुंः काठी कारी ताडी मिक्कूः टेपुः च। वर्णान् तण्डुलात् च हरित् शाकं मिलित्वा रचयति। वर्णनां प्रयोगः पात्रे आधारितं भवति। यथा विष्णुः रामः। शिवः सूर्यः युधिष्ठिरः अर्जुनः जलः अन्य नृपः च। नर्तक हावभावतः पात्रस्य गतिविधिः प्रदर्शयति। हस्त्रमुद्रायाः अपि प्रयोगयति। भवसंवेगाजां च अभिव्यक्तार्य मुखस्य हस्तानां च मुद्रया क्रियते। कथकली नृत्ये चतुद्रिशातिर्मुद्रा भवति।

कथकली नृत्यः शनैः शनै आरम्भयति। अस्मिन् एकपंकारं संकेतं निहितं

चित्रम् 9.3 : कथकली

भवति यस्पात् बधयन्त्रं युज्यते। संकेताऽयं नृत्यः आरम्भार्थ परिचायकः अस्ति। अयं दर्शकाय अपि एकप्रंकारस्स्य संकेतअस्ति। सम्यक् नाट्य यस्मिन् शीतसम्बन्धं भवति – तस्मै तो दायम पुरूषहू च उच्यते । नाटकं प्रदर्शितार्यं बदुअंयायं अस्ति। संवेगान् अभिव्यक्तार्थं गायकगीतान् उच्यस्वरे गायति। कयकलयां मुख्यरूपेण त्रयसंगीतवाध्यनाम् सन्ति– मडालाम चिन्दा इडक्का च।

4- dfpifM%

कुचिपुड़िः आन्द्रप्रदेशस्य एकं समीचीनं नाट्य नृत्यः अस्ति। अस्मिन् नृत्ये पादयोः तीव्रक्रियाकलापंः नाट्यपातः नेक्षेण अभिव्यक्तिर्वर्णनार्थं च विधते। अयं ताण्डवलास्यनृत्यस्य पत्यिायकः वर्तते। आस्मिन् नृत्ये संस्कृततेलुगुभाषायाः च प्रयोग भवति। ये नृत्याः सम्यक्रूपेण शीक्षेतार्थ सप्तवर्षेण अधिकं कालः

चित्रम् 9.4 : कुचिपुड़ि

आवश्यकं अस्ति। अयं नृत्यः भरतनाट्यमेन युज्यति। अस्मिन् नृत्ये तत्यशैल्याः द्वौ सह–सह चलति। यदा नट्टुवमेला नटूयमेला च उच्यते। नट्टुवामेलां भरतनट्यमे नाटयां कुचिपुड़ौ च विकसितं क्रियते। अयं नृत्यः स्त्रीपुरूषोः उभयोः करोतः। कुचिपुड़ि–भरतनाट्यमस्य वेशभूषा संमाकर्षकः अस्तिः नर्तकः अल्पप्रसादनं करोति च आभूषणं धारयति–यथा रखडी चादवकी अदा भाषा कलीना सारं च। पुष्पं अल्पभाराभूषणं अल्पभारकाष्ठेन निर्मितं क्रियते। – चः बोरूगु उच्यते। शटिकं विशेषरूपेण धारयति। ऐन प्रकारस्य नृत्ये शाटिकायाः समक्षं पंखनुमा वस्त्रं आगच्छति। च पल्लूं पृष्टे बन्धपति धुंधरू पादयोः पूर्वेण बन्धयते यस्मात् सः पादाश्या सह सुरं प्रदानं कर्तुं शक्यते। अयं नृत्यः अधिकांशतः एकमहिल नर्तकाभिः क्रियते। अयं नृत्यंस्य प्रमुखरचनाः सन्ति – जयदेवरचित् अष्टपडी रामायणं पुराणं त्यागराजकृतरचनाः च।

5- vksfMlh uR;%

ओडिसीं ओरीली अपि उत्यते। अयं एकं प्राचीन नृत्यं अस्ति यस्यः भारतस्य पूर्वीतीरे हिन्दुमन्दिरेषु क्रियते। अस्योद्भवः ओडिसाक्षेत्रेण मन्यते। नृत्यभक्त्याः प्रदर्शनं करोती। अस्मिन् नृत्ये प्रमुखरूपेण पभुविष्णुं जगन्नाथः शिवः सूर्यः शक्त्याः पूज्यते। अयं अधिकांशतः महिलानर्तकी एकले अथवा समूहे करोति। अद्यं तु पुरूषमपि ओडिसीनृत्य प्रदर्शने प्रतिभागयति। अस्य नृत्यस्य आधारं भाव–भग्डिमा वर्ततें अस्मिन् नृत्ये शरीरस्य शारीरिकक्रियाकलापं अभिनयं मुद्राणां च

चित्र 9.5 : ओडिसी

प्रथोजयति। संकेतानामपि प्रयोगं अस्मिन् नृत्ये क्रियते। अस्य नृत्यस्य प्रदर्शनें पादयों यापः उर्ध्व–शरीरे हस्तयों शिरस्य क्रियकलापानां प्रयोगं कृत्व समरूपता तालस्य च संगीतबद्धं निर्माणं भवति। ओडिसी नृत्यस्य प्रमुखस्तयः अस्ति –

ओडिसी नृत्य के प्रमुख स्तर है :

- पमग्ङलाचरणं
- नृत्यः (शुद्ध नृत्यः) बाहुः वा बहुनृत्यः वा स्थायीनृत्यः वा बादुक भेरवः
- नृत्यः (अभित्यक्तिः नृत्यः) अभिन्यः
- नाट्य (नाटक नृत्यः) – कथा वर्णनं
- मोक्षः (नृत्यान्तिमचरणः यस्मात् आत्मां स्वतन्त्रं कर्तुम् शक्यते।

ओडिसीनृत्यस्य प्रमुखत्रय चरण अस्तिः

- क्षमायाचना
- अभंगा
- त्रिभंगा

ओडिसीनर्तकी वर्णयुक्तशाटिकां धारयति। इत्यैव प्रसाधंन राजताभुषणं धारयितुं शक्यते। अस्य शटिकायाः प्लेट्सः एवम् निर्मिता अस्ति यस्मत् पादयोः चापः सरलतं भविष्यति। केशं बन्ध्यते च श्वेतपुष्यं–केशेषु व्यारयति अस्या अर्धचन्द्रमा मुकुटं वा उच्यते। मुखस्य प्रसाधने टिकली अञ्जना च धारयते। कर्णयोः धारणार्थं आभूषण विशेषं कादा उच्यतें उर्ध्वभुजायां धारयिता बहिपुडी वा बाजूबंद उच्यते च चूडिकाः नर्तकाय हस्ते धारयिताः। हस्तं रक्तवर्णस्य आलटेन वर्णयति।

ओडिसीनृत्यस्य प्रमुखनृत्याः सन्ति कल्याणः नटः श्री गौडा बाराडी पंचमा

d{kk & Š

fVIi.kh

धनश्री। कर्नाता, भैरवी, शेकबाडी च। ओडिसी नृत्ये मर्डालः हारमोनियमः बाँसुरी सितारः वायलिनः झांझश्च प्रयोगं आंगुल्याः वा अन्य शारीरिक प्रतिभागयति।

ओडिसी नृत्य के प्रमुख नृत्य हैं–कल्याण, नट, श्री, गौडा, बाराडी, पंचमा, ध्न श्री, कर्नाता, भैरवी और शेकबाराडी। ओडिसी नृत्य में मर्डाल, हारमोनियम, बांसुरी, सितार, वायलिन और झांझ आदि का प्रयोग उंगलियों अथवा अन्य शारीरिक भाग से करते हैं।

6- lrkfj;k uR;%

सतारियानृत्यः असमराज्यस्य शास्त्रीयनृत्यः अस्ति। अस्य नृत्यस्य अन्वीक्षकः सन्तश्रीमन्तशंकरदेवः पञ्यशतमवर्ष परामिता पूर्वं कृतवान् 'सतारासः' नामक सामजिकधार्मिकसमूहजनाः अस्यः नृत्यस्यः उद्भवना हिन्दुत्व अस्य शिक्षायाः अभिव्यक्तार्थं च अकरोत् अयं असमराज्यस्य भव्यता सांस्कृतिकविरासतं च अभिव्यक्तयति। नृत्योऽयं रामसीतायाः कृष्णराधायाः च जीवनं प्रदर्शयतिं सतारियानृत्यः यह पुरूषरूपेण क्रियते तु पौरूषिकभांगी स्त्रीभांगीरूपेण च सीमंगी उच्यते। अयं नृत्यशैली संरचनात्मव्यायामे आधारितं अस्ति अस्यं माटी–अखोटा उच्यते। माटी–अखोटा एकं मूलभूतं व्यायामः शैली वर्तते यस्मात् नृत्ये 'नानमुद्राः कर्तृम् सरलतां भवतिं नानमुद्राः सन्ति

चित्रम् 9.6 : सतारिया

– शारीरिकमुद्रा वयुवक्रन, पादाश्यां क्रियाकलापः हस्तमुद्रा कुर्दनं हस्त्रग्रीवायाः सूचनं च। आरम्भे अयं नृत्यः केवलं पुरूषं अकरोत्।

इदानीं महिलानर्तकी अपि अस्मिन् नृत्ये प्रतिभागयति। महिलनर्तकी मूंगावण्रस्य कौशेयशटिका मेलितऔणं सह धारयति। ललाटे रक्तवर्णटिकुली रक्तवर्णलिपिस्टिकं गहनवर्णस्य नेत्रौ केशेषु पुष्पं च धारयति। अयं नाटकनृत्ये सहायकः वर्ततें रजतस्वर्णस्य तां आभूषणं मित्रित्वा धारचितवान्। अयं आभूषण रखडी तगड़ी कर्णाभूषणं कण्ठाभूषणरूपेव च भवति। अस्मिन् नृत्ये प्रयुक्तारः वाद्यपन्त्राः सन्ति–खोलः बहिः वायलिनः तानपुरा हारमोनियम् शंखश्च। सतारी–शास्त्रीयनृत्यस्य पुरास्कारविजेतानर्तकी डॉ0 मालिका खण्डाली अस्ति।

7- ef.kiqjh uR;%

मणिपुरीनृत्यः भारतस्य उत्तरपूर्वीराज्यमणिपुरे क्रियतें अयं एकः शास्त्रीयः नृत्यः वर्तते। अयं एकं मन्दं समीचीनं नृत्यं च अस्ति। अन्यशास्त्रीयनृत्यानां अपेक्षा अयं नृत्यः बदुआकर्षकं वर्तते। अयं मुख्यरूपेण भक्तिरसे क्रियतो अस्यां प्रभुश्रीकृष्णस्य तस्यः बाल्यकालस्य च कथां प्रदर्शयति। चोलोनः मणिपुरस्य पुरूषः नृत्यः वर्तते। चारी चाली वा मणिपुरस्य दशप्रधानशानृत्यस्य आधार वर्तते। अधिकांशतः नर्तकेषु कृष्णराधागोप्याः च भवति। मणिपुरी नृत्यस्य शैलीत्रयन्यू वर्तन्ते –

1. लाई हारोबा
2. संकीर्तनं
3. रासलीला

लाई हारोबा इत्यर्थं अस्ति ईश्वरभक्तिः। अत्र खंभा–थिओब्याः कथा श्रावयति। अन्य कथाना पात्रान् नोगपोकनिंगः योओ पंचथोईबी च उच्यते। अयं मूलरूपेण प्रेमकथाः भवन्ति। अयं पात्रान् ईश्वरान् च प्रदर्शयन्ति। यथा – शिवपार्वती। पेना वाद्ययन्त्रस्य प्रयोगः क्रियते। चौतन्यी वेष्णवी जनः ईश्वरस्य प्रार्थनगीतं वाद्ययन्त्र वादयित्वा नृत्य कृत्वा च क्रियते। संकीर्तनं अधिकांशतः पुरूषनर्तकाः प्रदर्शयन्ति। अस्मिन् नृत्ये वाद्ययन्त्रं वादनं गीतं गायनं नृत्य च कार्यत्रयं एकमेव पुरूषः करोति। अयं 'पंग चोलेम' उच्यते। अत्र 'करताल चोलेम' अपि क्रियतें अस्यां करतालध्वनिर्ध्वनिः ध्वनस्य च अनुसारं नृत्यते। अस्यः क्रियाकलापः बहु आकर्षक भवति। गायनं अयं ईशोई उच्यते यत् तु बंगालस्य कीर्तनं शैली वर्ततें माणिपुरी शैल्याः गाचने ध्वनिः हेलनं करोतिं अस्य तालं बहु एव रूचिपूर्व भवति। पंगाय चतुर्षस्मि तालनां प्रयोगं क्रियतें अस्य तत्यस्य वेशभूषा सरलं वा श्वेत वर्णस्य भवति चं भिन्न–भिन्न वर्णः च प्रकारेण पगडी धारयतिं संकीर्तनं बहु अवसराः यथा– जन्मोत्सवे विवाहे नृत्ये च कूरोतिं

चित्र 9.7 : मणिपुरी नृत्य

मणिपूरत्व रामलीला भारतीयसंस्कृत्था: आकर्षण: अस्ति। अयं भगवद्कथां अनुसरति। कृष्णस्य बाल्यकालस्य कथा गोपामर: उद्दकालरम: उच्यतें रामलीलाया: रचनां वसंतरस: कुजारस: च उच्यते। मणिपुरी नृत्थे वेशभूषा अनुठी भवतिं अस्य: वेशभूषा दृष्नेन एव ज्ञायतिं एक: पुरूषनर्तक: एकचतकवर्णस्य धोती वा लधु इव धोत्रा धारयति यत् कटिप्रदेशेन पादत: आच्छादयति शिरे मुकुट: पंखबन्धयित्वा च स: श्रभुश्री कृष्णस्य रूपं धारयतिं महिलानर्तक्या: वेषभूषा 'कुमित' उच्यते। अयं एक: सुसज्जित: दीर्धचोल: भवति। यत् पादश्यां सकरा भवति। कटिप्रदेशे स: कञ्चुलिका धारयते: मुखस्य प्रसाधनं अपि भिन्न प्रकारेण क्रियते। नर्तकविभिन्नप्रकारेण आभूषणं शरीरस्य पृथक्–पृथक् भातो व्यारपति। नर्तक: तैरिता अप्सरारूपेण दृश्यति।

8- ekfguh vêe~

मोहिनी अट्टम: एक: मन्त्रमुग्धनृत्य: वर्तते यत् तु केरले स्त्रीभि: क्रियते। अयं कर्नानकसंगीते कियते। अयं नृत्य: भरतनाट्यमेन युक्त: मन्यते।

मोहनी अट्टम: विष्णुलीलां क्रियाकलां च प्रदर्शयति। अयं लीला मोहेनी अवतारे क्रियते। अयं शास्त्रीयनृत्य: बहुआकर्षकं अस्ति। तालेन सह भविता नृत्यं 'अदावत' उच्यते। अस्मिन् नृत्ये चतुर्रावदात: भवति यद् तु निशिचरकोलमेषु वा स्वरेषु बद्धयन्ति अयअस्ति–

- थगानामाम: चतुर्दश:
- जगानाम: पदम:
- थागानाम: चत्वार:
- सभी प्रामग: वा वक्रम: (नानासंख्येषु)

अयं एक लास्यप्रकार स्य नृत्यः अस्ति यथा निम्नक्रमें क्रियते –

1. छोलेकेटु
2. जातिस्वरम्
3. वर्णम्
4. पदम्
5. विलाना
6. श्लोकम्
7. सत्तम्

मुखस्य हावआवस्य पादाश्याम् यापः अपि विशेषः भवति।

o'kHk"kk % अस्मिन् नर्तकाः श्वेतो वा अल्पश्वेतवर्णस्य साधारणशातिका धारयन्ति, यस्मिन् स्वर्णवर्णस्य कोणः वर्त भवति। अयं शाटिका मेलकरयुकिरकेण सहः धारयति। एषः केरलकसावुः शाटिका अपि उच्यते। प्रधानाभूषणं अस्ति – कटिप्रदेशे स्वर्णमिव पेटिका ललाटे केशे कष्ठे मणिबन्धरङ्गुल्येषु धरिता आभूषणं पादयोः घुघरूः। ललाटे रक्तवर्णस्य ललाटालंकारः धारयते। रक्त

चित्रम् 9.8 मोहिनी अट्टम

लालिमायाः श्यामञ्जनस्य अभिव्यक्तों सहायता करोति। चमेली श्वेतपुष्पं अधिकारातः केषानां शोभा वर्धयन्ति।

fVIi.kh

l ³xhrok|;Ur% p & अस्य नृत्यस्य मुख्यरचना प्रवलायां करोति। अयं शैली संस्कृतमलपालमभाषायाः मेलदित्वा रचयति। अस्या सङ्गीतशैली कर्नाटकतः अस्ति। केचित् प्रमुखवाद्ययन्त्र अस्ति–कुझीटालम् झांसः वा वीणा इदक्ला (सिकतघटिकाकृत्याः ड्रमः) मृदङांग (इमस्याकृतिः ड्रम) यस्मिन शिराडौ बोंसुरी च।

9 ;yxkbe

यलगानं एकं चलचित्रगृहं अस्ति यत् तु कर्नाटकसय कन्नडनगरेषु विकसितं क्रियते। अस्यः आरम्भः एकः अन्तनरहरितिर्थेन क्रियते। सः उदुप्यौ दशावतारनृत्यस्य प्रदर्शनं अकरोत् । यक्षगानस्यार्थः अस्ति–डेमी ईश्वरस्य शक्तिः गीतम्। यक्षस्य अर्थः अस्ति अर्द्ध–ईश्वरः वा गानस्य अर्थअस्ति् गीतम् अयं गीतं वैष्णवभक्त्याः प्रभाक्तिं भवाते। अयं रूचिकरः वर्णयुक्तवस्त्रं वेशभूषा धारयित्वा क्रियते। अयं नृत्यः अयं नृत्यः दीर्धलुकुटः धारायित्वा

चित्रम् 9.9 : यक्षगान

क्रियते। इत्यैवकारणात् अस्यः नृत्यस्यः पृथक् परिचयः अस्ति। अयं एकप्रकारस्य काव्य–नाटंकः वा नाटकं वर्तते। अस्मिन् नृत्थे प्रमुखसंगीतकारं भगवानं उच्यते। अयं वर्णनं नियन्त्रितं करोति। अस्य नाटकस्य आरम्भं 'सवलक्षणा' इत्येन भवति यस्य। पश्चात् 'प्रलङ्ग' अक्षति् गीतानां प्रवाहः प्रारंभः भवति। अस्यः पृथ्कभूमो संगीतड्रमः नलिका अन्य वाधयन्त्राः वाधन्ते। अयं महाभारत्रासायणपुराणां च कथानां वर्णयति। यक्षणाने हास्यं भवति यत् तु विदुषकः प्रस्तोति। अस्यां 'हास्यागरः। उच्यते। उभयो पुरूषौ स्त्रयो यक्षगानं कुरूतः। मृपदेवः दर्शानाय पृथक–पृथक् वेशभूषा धारयते। अयं प्राङ्गणे क्रियते। प्राततः सन्या पर्यन्तं चलिता अयं नृत्यं मन्दिरे 'रंगस्थला' इमे उत्सवकाले क्रियते।

ikBxr ç'u 9-1

1. कोऽपि द्वौभाव नामानि लिखितानि

2. निम्न नृत्यशैल्याः कश्चिदेकं नर्तको वा नृत्याङ्गरायाः नामं लिखन्तु।

   (i) भरतनाट्यम्

   (ii) कुचिपुडिः

   (iii) कथक्

   (iv) सतारियां

HkoUr fd f'kf{krUr

शास्त्रीयनृत्ये हिन्दुर्देवीदेवतानां आलौकिकः वर्णनः क्रियते। हिन्दुग्रन्थानां नानाकथां नृत्यमाध्यमेन वर्णयते। रामायणं भगवान श्रीकृष्णः विष्णुः शिवः आदिं प्रदर्शयति।

'kk=hL;i uR;e

अयं नृत्यः चिरकालेन चलायेमानः। अयं नृत्यं तं संगीतं वेशभूषा हस्तौ पादौशरीस्य च मुद्राः आकर्षकः निमार्णयति। हावभावं शारीरिकक्रियाकलापं अपि अनूठं भवति। शैल्याः आधारे निम्न अष्टं शास्त्रीयनृत्यं सन्ति। ऐषां वर्णनं रूपं गीतसंगीत वाद्ययन्त्रं वेशभूषादिरूपेण क्रियते

1. तमिलनाडुतः भरतनाट्यम्
2. उत्तरप्रदेशतः कथक्
3. केरलतः कथकली
4. आन्ध्रप्रदेशतः कुचिपुड़िः
5. ओडिसातः ओडिसी
6. असमतः सतारिया
7. मणिपुरतः मणिपुरी
8. केरलतः मोहिनी अट्टम्

ikBkUrk% ç'uk%

1. भारतस्य शास्त्रीयनृत्यानां नामानि लिखितानि।
2. नवरसान् तान् अर्थान् सारणीबद्धः कूर्वन्तु।
3. केनचित् द्विप्रकारस्य नृत्येन प्रयुक्तः तालं भावं च लिखन्तु।
4. कावां चतुर्नित्यानां की वेशभूषाविषये वदन्तु।
5. भरतनाट्यं, कुचिपुडिः मोहिनी अट्टम च अस्मिन् नृत्ये अन्तर स्पष्टयन्तु।
6. सतारिया मणिपुरी च नृत्यस्य महत्वपूर्ण बिन्दवः वदन्तु।
7. भरतनाट्ये यक्षगाने च अन्तरं स्पष्टयन्तु।

d{kk & Š

fVIi.kh

mÙkjekyk

9-1

1. श्रृंगारं, हास्यं (अन्य कोऽपि)
2. i. रूकमिणी देवी (अन्य कोऽपि)

   ii. बिरजू महारासः (अन्य कोऽपि)

   iii. वेमपती चिन्ना सत्यम् (अन्य कोऽपि)

   iv. डॉ. मलिका खण्डाली (अन्य कोऽपि)